

מפלת תדמור בחג החנוכה

מדוע נקבו חז"ל דווקא בשמם של בני העיר תדמור כדי לציין את סוף זמן הדלקת נרות חנוכה? מדוע ייחלו רבי יהודה ורבי יוחנן למפלתה של תדמור? מיהו מלך השודדים הנורא 'פפא בר נצר'? וכיצד הציל היהודי המתבולל הזה את האימפריה הרומית מקריסה?

מאת

הרב אברהם קוסמן

עריכה: הרב אליעזר איזיקוביץ

"ועד כמה? [עד מתי מדליק נרות חנוכה]-
אמר רבי יוחנן: עד דכליא ריגלא דתרמודאי".
(מסכת שבת דף כא עמוד ב)

מאתיים וחמשה עשר ק"מ צפונית-מזרחית לדמשק, בלב המדבר הסורי הצחיח, נמצא נווה מדבר שופע מים שבזכות יופיו המרהיב קיבל את הכינוי - 'כלת המדבר'. אלפי תיירים נוהרים לפינת החמד הזו, המהווה את אחת האטרקציות המרכזיות שיש לסוריה להציע למבקרים. בין מטעי הדקלים העבותים והמעיינות המפכים בשלווה, מזדקרים שרידיה המפוארים של העיר הקדומה תדמור, 'פלמירה' בשמה היווני². גם אחרי קרוב ל-2,000 שנות חורבן עדיין ניתן להתרשם מיופין ועוצמתן של החורבות, עדות אילמת לעושרם המופלג של יושבי העיר בימי תפארתה.

חקירת תדמור באופן אינטנסיבי החלה למעשה רק בשנת תקי"א (1751). שלושה ארכיאולוגים אנגליים ידועי שם יצאו למסע חפירות, כשהם מלווים במאתים רוכבים חמושים ומצויידים היטב כהגנה מפני שודדי המדבר המקומיים. הם החלו בחפירות ובנסיון לשחזר את העיר הקדומה והמפוארת ששמה הלך לפנייה, בתנאים קשים וללא שום ציוד מודרני כמובן. כתחליף לאמצעי הצילום שבימינו, עמד לעזרתם אדריכל וצייר איטלקי, שצייר ומדד את

¹ "תדמור" ו"תרמוד" הינם כינוי לאותה עיר, מאמרים מסויימים בחז"ל מופיעים פעם בשם "תדמור" ופעם בשם "תרמוד". לדוגמה: המשנה במס' נזיר (ו,יא) מספרת על מרים התרמודית, ואילו בירושלמי (שם) ובתוספתא (שם,פ"ד-מהדורת צוקרמנדל) מופיע: "מרים התדמורית".

² פלמירה, ביונית- עיר התמרים. שם זה הגיע לתדמור בתקופה מאוחרת, וכפי הנראה הוא נובע מטעות בהבנת הפס' במלכים (יט,יא) "תדמור במדבר" (הכתיב: תמר במדבר), המתרגם הלאטיני חשב ששם זה קשור לתמרים ותירגם: "פאלמה" (תמר ביונית).

המיבנים הגדולים והמרשימים שנתגלו לעיניהם. בין המימצאים הרבים נחשפה שדרת העמודים הארוכה ביותר בעולם העתיק, 1,100 מטרים אורכה. בנייתה נעשתה קטעים קטעים במשך 150 שנה. תחריטים של המימצאים הארכיאולוגיים שהודפסו בספרים ובפירסומי התקופה, עוררו רושם עז ברחבי אירופה, עד כדי כך שנוצרה אופנת חיקוי לבנייה המרשימים של תדמור. גל התלהבות סחף את האדריכלים המודרניים שביקשו לחקות את הפאר וההדר שהתגלה, ולהחיות כביכול את חורבות העיר האגדית תדמור.

מיקומה הגיאוגרפי של תדמור שיחק לטובתה. בימי קדם ניצבה העיר על פרשת דרכים בינלאומית מהחשובות במזרח התיכון כולו. "תדמור- דורה אירופוס" היתה הדרך החשובה ביותר שתיכנה בין המזרח למערב.

מיקומה הגיאוגרפי של תדמור שיחק לטובתה. בימי קדם ניצבה העיר על פרשת דרכים בינלאומית מהחשובות במזרח התיכון כולו. "תדמור- דורה אירופוס" היתה הדרך החשובה ביותר שתיכנה בין המזרח למערב.

תדמור שיחק לטובתה. בימי קדם ניצבה העיר על פרשת דרכים בינלאומית מהחשובות במזרח התיכון כולו. "תדמור- דורה אירופוס" היתה הדרך החשובה ביותר שתיכנה בין המזרח למערב. בדרך זו עברו העתיק, חלקן יקרות כל כך לרוכשן. סחורות יקרות הגיעו במזרח- במרחבי הממלכה באימפריה הרומית הגדולה. המדבר הגדול בדרכם מחופי הגדולות שבמזרח – בבל, פרס המדבר הענק הסובב את העיר כדי להחליף כוח ולהצטייד במזון ומים. הדרך הנוחה היחידה, שבה ניתן לחצות את המדבר עוברת בתדמור. הדרך סומנה ב"אבני מיל", לאורכה הקימו מגדלי שמירה ותצפית, ונכרו בורות מים לשיירות המהלכות בדרכה. שליטי העיר ניצלו היטב עובדה זו. המיסים הכבדים שהוטלו על שיירות המסחר ועוברי אורח הפכו את העיר למעצמה עשירה³.

בנוסף לעוצמה כלכלית צברו יושבי תדמור גם עוצמה צבאית בלתי מבוטלת. הצבא התדמורי שהתפרסם בפראותו ובאכזריותו הרבה, הרתיע פולשים זרים שלטשו עין על מחמדי העיר, והגן על נתיבי המדבר החשובים מפני ליסטים ושוודי דרכים, שחמדו כמובן את הסחורות היקרות ואת כספי הסוחרים העשירים. לפרסום מיוחד זכו הקשתים התדמורים המובחרים ששמם הלך לפנייהם כמי שמסוגלים לקלוע חיצים על אויביהם תוך כדי דהירה על סוסים וגמלים מהירים. קשתים אלו ידועים לשימצה בתולדות עם ישראל, כפי שניזכר בהמשך.

לשיא כוחה והשפעתה הגיעה תדמור כמאתיים שנה אחרי חורבן בית שני, עת הפכה ללשון המאזנים במאבק האדירים שהתחולל בין האימפריה הרומאית לאימפריה הפרסית. מיקומה הגיאוגרפי על קו התפר שבין שתי המעצמות איפשר לה לתמרן בין המעצמות, ולהגדיל את כוחה על חשבונם. תדמור היתה נתונה בדרך כלל תחת חסות רומאית. חוץ מהערך הכלכלי שבה, ראו בה הרומאים בסיס קדמי להגנת האימפריה מפני אויביהם הפרתים- פרסים. בשלב מסוים השיגו בני תדמור עוצמה רבה שאיפשרה להם ליסד ממלכה עצמאית רחבת ידיים שהשתרעה ממצרים ועד אסיה הקטנה, וכללה בתחומה את כל ארץ ישראל.

נוה מדבר ענק

רק מעטים יודעים שבדברי ימיה של 'כלת המדבר' הזו מקופלת פרשיה היסטורית מרתקת הקשורה לאחד הפרקים העלומים בתולדות עם ישראל, בתקופה שאחרי חתימת המשנה. באופן מפתיע מתקשרים קורותיה של תדמור גם לחג החנוכה.

מפורסמת היא קביעתו של רבי יוחנן במסכת שבת (דף כא עמוד ב), כי משך הזמן של הדלקת נרות חנוכה הוא עד **שתכלה רגלם של התרמודים**, הלוא הם בני תדמור (תדמור ותרמוד מופיעים בחז"ל בחילוף אותיות) שהעניי שבהם עסקו בממכר זרדים לצורך תאורה

³ אחת מהכתובות הגדולות ביותר שנמצאו בעולם העתיק (1.75 / 5 מטר) היא הכתובת "התעריף של תדמור". כתובת ענקית זו בישרה לבאי העיר את התקנון המסחרי של המס בה מחוייבת כל סחורה שבאה או יוצאת מהעיר. התעריף הגבוה ביותר היה לעבדים ולבשמים, ועי' להלן (הערה 54) על הבשמים היקרים שנסחרו שם.

בבתיים⁴

שאלות רבות אופפות פרשה היסטורית זו - מדוע נקב רבי יוחנן דווקא בשם של התדמורים⁵ כדי לציין את זמן ההדלקה המדויק של נרות חנוכה? מי היו אותם בני תדמור הנודעים לשימצה שהטילו את חיתתם בכל רחבי המזרח התיכון? מה פשר השמות היהודים שהיו כה שכיחים ביניהם? ומדוע ייחלו רבי יוחנן ורבי יהודה לראות במפלתם⁶ השלמה? הסרת הלוט מעל תעלומה היסטורית זו תאיר לנו באור יקרות את מאמר חז"ל המקשר את חג החנוכה ותדמור, ותחשוף בפנינו מסקנות אקטואליות שלא נס ליחם גם בימינו אנו.

חשבון היסטורי ארוך

אנו יוצאים למסע היסטורי מרתק העוסק בעיקרו בדור הראשון של האמוראים. הכרת הפסיפס ההיסטורי הסבוך של אותם הימים, שופכת אור חדש על עשרות מימרות סתומות המפוזרות בדברי חז"ל. חז"ל הם אלו שחשפו עבורנו את יד ה' הפועלת מאחורי מסכת האירועים ההיסטורית. וכפי שכבר אמר הגאון מוילנה שרבים ממאמרי חז"ל העוסקים בתולדות בית שני, אינם ניתנים להבנה מבלי להסתייע בתיאורי המאורעות של יוסף בן מתתיהו⁷.

כמדומה שפרשיה חשובה זו לא נתבהרה כל צורכה ע"י חוקרי תולדות הימים, אם מפני משך זמנה הקצר יחסית (12 שנים), אם מפני שמקורות חשובים טמונים בתוך דברי חז"ל רק ברמז ודורשים פענוח מעמיק. כפי שניווכח להלן, לאחר פריסת המהלכים ההיסטוריים לאור דברי חז"ל, נוכל לצרף יחדיו את הרמזים המרתקים הללו למסכת אחת, ולהרכיב מהם את התמונה השלמה והטראגית על עלייתה המטאורית ונפילתה של ממלכה שיכולה הייתה להביא תועלת רבה לעם ישראל, אך במקום זאת בחרה להיות לרועץ, עד שהגיעה לחורבנה ולסופה המר. כבדרך אגב יתפרשו לפנינו גם עשרות מימרות בדברי חז"ל באופן מוחשי וחי, כאילו התרחשו ממש לעינינו זה מכבר.

⁴ רש"י שם פי': "רגלא דתרמודאי - שם אומה, מלקטי עצים דקים, ומתעכבין בשוק עד שהולכים בני השוק לבתיהם משחשכה ומבעירין בבתיהם אור, וכשצריכין לעצים - יוצאים וקונין מהן." אמנם הרי"ף (וכן בערוך) שם כתב: "פי' עצים ידועים אצלם ונקראים תרמודא ובני אדם המביאין אותם נקראין תרמודאי, ומתעכבין עד אחר שקיעת החמה." ועי' מה שציין הגר"א (חידושי מס' שבת) באופן מיוחד שהנכון הוא כפי' רש"י, ולא כפי' הרי"ף והערוך (ולפי מהלכנו במאמר זה, מובן מדוע ציין זאת במיוחד, למרות שלכאורה אין בכך נפק"מ דינא).

⁵ הרי יכול היה לומר: עד שילכו אחרוני הסוחרים בשוק. ועי' במהר"ל נר מצווה (עמ' כה-כח) שהקשה כע"ז.

⁶ איכה רבה (פרשה ב, ד): "א"ר יוחנן: אשרי מי שראה במפלתה של תרמוד, למה? שהיתה שותפת בשני חורבנות". יבמות (ז, א): "...קמיה דרב יהודה, ויתיב וקאמר: עתידין ישראל דעבדי יומא טבא כי חרבי תרמוד". בראשית רבה (פרשה נ"ו): "וירש זרעך את שער אויביו - ר' אמר זה תדמור. אשריו מי שרואה במפלתה של תדמור שהיתה שותפה בשני חורבנות". ושם ג"כ צ"ל ר' יוחנן.

⁷ כך מסר משמו של הגר"א המקובל הגדול (בן אחיו של ר"ח מואלז'ין) ר' שמחה מאמציסלב, במכתב מיוחד הקרוי "עדות ביהוסף" (פורסם בפתח תרגומו של ק. שולמן, מתלמידי ר' איצלה מואלז'ין, לספר מלחמות היהודים וילנא תרכ"ג): "...וכן שמעתי מפורש מפה קדוש... מוהר"ר חיים מואלז'ין, שרבנו ז"ל [הגר"א] אמר לבנו... מוהר"ר אברהם ז"ל שהוא משתוקק להעתקת החכמות מלשונות אחרות ללשון הקודש, ולהעתקת היסופון לרומים [כפה"נ כונתו לתרגום הלטיני או למקור היווני], שעל ידו נוכל לבוא אל מטרת כונתם של רבותינו ז"ל בתלמוד ובמדרשים, בדברם במקומות רבים בעניני ארץ קודשנו ותהלוכות שרי קודשנו בימי קדם...". הגר"א הוא אחד מגדולי ישראל הבודדים שידעו ש"יוסיפון" (חיבור מתקופת הגאונים עפ"י יוסף בן מתתיהו, שהיה נפוץ מאד) אינו המקור אלא עיבוד מאוחר וחלקי של כתבי יוסף בן מתתיהו. בעדות זו בשם הגר"א אין לראות בשום פנים הסכמה גורפת לכל כתביו, דברי יב"מ אמינים רק כשהם עומדים בהגדרה של תיאור ארועים גרידא, אך בודאי לא פולמסנות, או ענינים מגמתיים שהוא חשוד בהם, ואכהמ"ל. אמנם כמדומה שדעתו של הגר"א, שודאי אין לראותו כבוגד.

לעם ישראל יש חשבון היסטורי ארוך עם בני תדמור. מי שבנה את העיר המדברית הוא לא אחר מאשר שלמה המלך - כפי שכתוב בספר דברי הימים ב (ח,ד): "ויבן [שלמה] את תדמור במדבר" ⁸ ואת כל ערי המסכנות אשר בנה בחמת". שלמה המלך הושיב בעיר רבים מעבדיו הנוכריים, רבים מהם זכו למעמד גבוה ולעושר רב, ונשאו נשים יהודיות שכמוכן התבוללו כתוצאה מכך. כפי שנראה בהמשך, עובדה זו עתידה להשפיע רבות על עתידה של תדמור.

האידיליה לא האריכה ימים ועד מהרה החלו יושבי העיר לקלקל את מעשיהם. כפיות הטובה שלהם כלפי מיטיביהם לא ידעה גבולות והתפתחה לשנאת ישראל ארסית, כמתואר במדרש איכה רבה ⁹ ובגמרא במסכת יבמות ¹⁰. בתקופת חורבן בית ראשון אנו מוצאים את בני תדמור מתגייסים בהתלהבות למסע הכיבושים של מלך בבל, ואף מעמידים לרשותו 80,000 מקשתיהם המפורסמים כדי להכות את ירושלים. אחרי שהובקעה העיר פוצו לתוכה התדמורים וטימאו את הנשים. לאחת הדעות זו הסיבה לגזירה שהטילו חז"ל על התדמורים, שאין לקבל מהם גרים ¹¹. גם בימי חורבן בית שני לא הסתירו התדמורים את שנאתם לעם ישראל. כשהרומאים ערכו מסע לכיבוש ירושלים ולהחרבת בית המקדש, שיגרו התדמורים חיילות עזר של: 40,000 קשתים ¹² לעזרת הרומאים הצרים על ירושלים. התנהגות נתעבת זו גרמה לחז"ל לדרוש עליהם בבראשית רבה ⁶ את הפסוק: "וירש זרעך את שער אויביו" ¹³ זה תדמור, אשרי מי שרואה במפלתה של תדמור'.

בממלכת המתבוללים

כאמור לעיל, הסיבה שחז"ל (לחלק מהדעות) אסרו לקבל גרים מבני תדמור, נובעת מהתנהגותם הנתעבת של התדמורים בעת כיבוש ירושלים. לפי דעה אחרת נקבע הדבר מפני שבקרב בני תדמור התערכו צאצאיהם של עבדי שלמה שנאסרו לבוא בקשרי נישואין עם בני ישראל ¹³.

⁸ במלכים א' (ט,יז-יח) נא': "ויבן שלמה את גזר ואת בית חרן תחתון ואת בעלת ואת תמור (קרי: תדמור) במדבר בארץ". וכן (דהי"ב ח', ד'): "ויבן את תדמור במדבר - ובמלכים (א' ט') כתיב: את תמור וקרינן [תדמור] וזה ששינונו ביבמות אין מקבלים גרים מן התרמודים, ובב"ר בפרשת עקידה מפרש שעזרו לשונאיהם של ישראל, ולפי שהמירו עצמם ונתחלפו לרעה בסוף על כן נכתב במלכים תמור לשון תמורה, שהיה להם לעשות לישראל חסד שעשה עמהם שלמה שבנה להם כרך תדמור. ומשום שלמה לא נכתב כאן תמור אלא תדמור, כלומר עיר חשובה. הכל לכבוד שלמה שאין כבוד שלמה לומר כאן הוא בנה כרך שמרדו בו וקלקלו בו, ועל כן כתב תדמור ולא תמור".

⁹ איכה רבה (פרשה ב, ד): "א"ר יוחנן: אשרי מי שראה במפלתה של תרמוד, למה שהיתה שותפת בשני חורבנות. ר' יודן אמר בחורבן ראשון העמידה שמונים אלף קשתין ובשני העמידה ארבעים אלף קשתין, רבי הונא אמר בחורבן אחרון הם כראשון". (ובמהדורת בובר: "וכמה קשתין העמידה, ר' יודן ור' חנייא, ר' יודן אמר שמונים אלף קשתין העמידה לחרבן בית ראשון, ושמונים אלף קשתין לחרבן בית שני, ר' חנייא אמר מ' אלף לבית ראשון, ומ' אלף לחרבן בית שני". ועי' גם: בראשית רבה (נו,יא) וירושלמי תענית פ"ד ה"ה).

¹⁰ יבמות (דף טז עמוד ב): "קפסיק ותני מבין העובדי כוכבים, ואפי' מן תרמוד! ואמר רבי יוחנן, זאת אומרת: מקבלין גרים מתרמוד! וכי תימא, זאת ולא ס"ל, והא אמר רבי יוחנן: הלכה כסתם משנה! אמוראי נינהו ואליבא דר' יוחנן. מתרמוד מאי טעמא לא? פליגי בה רבי יוחנן וסביא, חד אמר: משום עבדי שלמה, וחד אמר: משום בנות ירושלים. בשלמא למ"ד משום עבדי שלמה, קסבר: עובד כוכבים ועבד הבא על בת ישראל - הולד ממזר, אלא למ"ד משום בנות ירושלים, מאי היא? פליגי בה רב יוסף ורבנן, ותרוייהו משמיה דרבה בר בר חנה, חד אמר: תריסר אלפי גברי ושיתא אלפי קשתויי, וחד אמר: תריסר אלפי גברי ומנייהו שיתא אלפי קשתויי, בשעה שנכנסו עובדי כוכבים להיכל, הכל נפנו על כסף וזהב, והם נפנו על בנות ירושלים, שנאמר: (איכה ה', י"א): נשים בציון ענו בתולות בערי יהודה". ¹¹ בגמ': יבמות (טז, ב) וכן בביצה (נו, ב) גידה (נו, ב), מחלוקת האם מקבלים מהם גרים. ועי' ירושלמי: יבמות (א, א) קידושין (ד, א).

¹² לשיטה אחת, עי' בגרסאות השונות לעיל הערה 6.

ישובים יהודיים רבים היו מצוים למזרחה של תדמור, לאורך נהרות הפרת והחידקל, וכן בסביבותיה במרחבי סוריה, לא יפלא שגם בתדמור עצמה הייתה נוכחות יהודית משמעותית. יהודים אלו באו לא רק בקשרי מסחר עם שכניהם הגויים, אלא גם לקשרי חיתון הגיעו. עדות לכך ניתן למצוא בערבוביה של שמות יהודיים ולא יהודיים שנמצאו חקוקים בכתובות הקדשה שונות שנמצאו בעיר. אוכלוסית תדמור היתה מורכבת בעיקרה מתושבים סורים, אליהם נלוו: ערבים, יהודים ויונים. מוצאם המעורפל של רבים מתושביה הפכה את העיר לאבן שואבת עבור כל מי שיהדותו או ייחוסו היו מוטלים בספק. כך הפכה תדמור למרכז של התבוללות וטשטוש הזהות היהודית. על מצב זה התבטאו חז"ל: כל פסולי החיתון מתגלגלים מהשאל (מהגיהנום) לתדמור¹⁴.

לפי עדות הגמרא ביבמות הגיעה השפעתה השלילית של תדמור עד לערי בבל המרוחקות ממנה כאלף ק"מ ויותר- מישן והרפניא¹⁵. הדוגמה השלילית של יהודי תדמור גרמה גם לערים נוספות להיסחף למערבולת של טמיעה והתבוללות. לא מן הנמנע כי דמותה של העיר המשגשגת והמצליחה, שבניה מתנערים ממוצאם היהודי, שימשה דגם לגורמי שוליים מתוככי העם היהודי שראו בהם מושא לחיקוי.

עדויות להיקף תופעת ההתבוללות בתדמור נחשפו בעת שארכיאולוגים אירופאים גילו מחדש את חורבות העיר במאה ה"ח¹⁶. שכיות חמדה רבות הוצאו מבטן האדמה ונשלחו לאירופה, ובהם יותר מאלפיים כתובות הקדשה עתיקות, וכן פסלוני דיוקן שנהגו לחקוק לאות הוקרה לאזרחים שתרמו תרומה חשובה לרווחת העיר.

מתוך מימצאים אלו מתקבלת תמונה הממחישה את הערבוביה הרוחנית ששררה בעיר. למשל, על אחד מפסלי ההקדשה נמצאה חקוקה הכתובת הבאה: 'צלם [פסל] זה שייך למרתא בת יהודה [שם יהודי כמוכר], בת והבלת [שם נוכרי המזוהה עם עבודת אלילים], בן שמעון [שם יהודי] אשר הקים לה בעלה אחרי מותה בחודש אדר שנת ת"צ [הכוונה לשנים הנספרות על פי מנין השטרות של מלכות יוון]. והנה על עמוד סמוך נמצא פסל בעלה של מרתה זו, ונאמר עליו שמועצת העיר החליטה להקים אותו לכבודו, מכיוון שנדב את

¹³ ע"ל לעיל הערה 10, שדעה זו סוברת ש "...עובד כוכבים ועבד הבא על בת ישראל - הולד ממזר", אך על עצם עובדת ההתבוללות שהיתה קיימת בעיר תדמור, אין הם חלוקים.

¹⁴ יבמות (ז,א): מאי הרפניא? אמר ר' זירא: הר שהכל פונין בו. במתניא תנא: כל שאין מכיר משפחתו ושבתו נפנה לשם. אמר רבא: והיא עמוקה משאול, שנאמר: [הושע י"ג] מיד שאול אפדם ממות אגאלם, ואילו פסול דידהו לית להו תקנתא. פסולי **הרפניא** - משום פסולי **דמישון**, ופסולי דמישון - משום פסולי **דתרמוד**, פסולי דתרמוד - משום **עבדי שלמה**. והיינו דאמרי אינשי: קבא רבא וקבא זוטא מיגנדר ואזיל לשאול, ומשאול לתרמוד, ומתרמוד למישון, וממישון להרפניא. **רש"י**: **שהכל פונים שם** - כל פסולין שאין מוציאין אשה פונין והולכין שם. **והיא עמוקה** - ורעה לדבר זה יותר מגיהנם דאילו ליורדי גיהנם איכא תקנתא דכתיב מיד שאול אפדם ממות אגאלם, ואילו פסולי דידהו לית להו תקנתא. **משום פסולי דמישון** - שקרובה לה ומתערבין בהן ואמר בפ' עשרה יוחסין (קידושין עא): מישון מתה והתם מפרש פסוליהו. **קבא רבא וקבא זוטא** - איפה גדולה ואיפה קטנה שניהם מעוותים, כלומר כל הפסולין מתגלגלים ויורדים לשאול ומשאול לתרמוד, כלומר שאול גבוה מתרמוד ומתגלגל משאול לתרמוד, וטעמא כדלעיל דאילו ליורדי גיהנם איכא תקנתא ולפסול דידהו אין טהרה. **מיגנדר** - מתגלגל.

הריב"ן מביא פירוש נוסף שהכונה בביטוי "שאול" (גהנום) לבבבל, שמשום עומקה קרויה בלשון מליצית שאול (ע"ל שבת קיג,ב): "בבל.....למה נקרא שמה שנער - שכל מתי מבול ננערו לשם", וע"ל תוס' יבמות שם ד"ה "משאול לתדמור" כע"ז), ולשם ירדו גם "קבא רבה" - אנשים חשובים וכשרים, וגם "קבא זוטא" - פסולי חיתון, ובאותם מקומות נתערבו אלו באלו (וע"ל קידושין עט,ב).

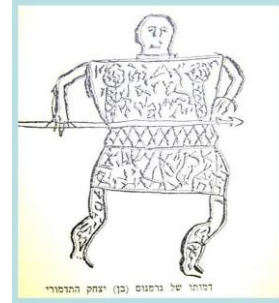
מצאנו מאמרים קשים מאוד בחז"ל על הרפניא ומישון: עשרה קבין עזות ירדו לעולם תשעה נטלה מישון (קידושין מט,ב). כולם שם ממזרים (שם עא, ב עפ"י רש"י). ועיין שם (עב,ב). גם לגבי הרפניא שעמדה בקשרים הדוקים עם מישון, מצאנו מאמרים קשים מאוד. הרפניא נקראה גם "נהר פניא" ע"ל בגמרא קידושין (ע"ב,ב). שו"ת ישראל שגרו שם וב"הומניא" היו מצייקים ליהודי "פום נהרא" שהיה מקום תורה (עיין יבמות ז,ב ושם ז,א) וע"ל להלן הערה 42.

¹⁵ שם: "פסולי **הרפניא** - משום פסולי **דמישון**, ופסולי דמישון - משום פסולי **דתרמוד**, פסולי דתרמוד - משום **עבדי שלמה**". **מישן והרפניא** היו אזורים שמדרום למרכזי היהודים המיוחסים בבבל, ונחשבו לאזורים מעוטי תורה במיוחד. המרחק ביניהם לבין תדמור הוא עצום, אך כפי הנראה היו ביניהם קשרי מסחר הדוקים, דבר שהביא גם להשפעת ההתבוללות החזקה מתדמור לערים אלו.

¹⁶ ע"ל בפתיחה לעיל.

הבסיליקי [מבנה המיועד לעבודת כוכבים ומזלות], וכן נדב 'שבעה עמודים וכל קישוטיהם' עבור אותו מקום פולחן, וכן את מזבח הנחושת לאליל השמש. הרי לנו אנשים עתירי ממון, בעלי שמות יהודים מובהקים, שאילן היוחסין שלהם נושא עדות לערבוב של גוים בתוכם, ובנוסף לזאת אין זהותם היהודית מפריעה להם להשתתף ולתרום לפולחן האלילים המקובל בעיר¹⁷.

דוגמה נוספת ניתן למצוא באחוזת קבר של משפחה מבני תדמור, שנמצא בבית הקברות העתיק בבית שערים. הכתובות המופיעות על קברי המשפחה מלמדות כי בקבר אחד נטמן שמואל - הנושא שם יהודי מובהק - ואילו בקבר הסמוך לו, נטמן אחיו הנושא את השם 'גרמנוס בן יצחק התדמורי'. ומה שמפתיע עוד יותר - דיוקנו של אותו גרמנוס המופיעה על הקבר מציגה אותו כשהוא לבוש במדיו המפוארים של... קצין בכיר בלגיון הרומאי. נוכחותו של יהודי המשרת כראש גדוד בצבא הרומאי השנוא, עשויה ללמד משהו על עומק הטשטוש והבלבול האמוני ששרר בקרב בני תדמור.

החוקרים כבר עמדו על כך שגם בכתובות הדתיות שנמצאו בתדמור קיימת ערבוביה משונה של מושגים אליליים, לצד שברי פסוקים הנראים כאילו נלקחו היישר מסידור התפילה היהודי. כגון: ברוך שמייה לעלמא טבא ורחמנא (ברוך שמו לעולם טוב ורחמן), או למשל: די קרו ליה בעקא, וענון ברווחא (אליו קוראים בצרה ונענים ברווחה), המזכיר מאד את הפסוק: מִן הַמַּצָּר קָרָאתִי יְיָ-הֵא עָנְנִי בְמִרְקָב יְיָ-הֵא (תהלים פרק קיח)¹⁸. יש לציין אף את הכתב התדמורי הדומה מאד לכתב העברי המרובע.

תערובת מוזרה כזו לא נמצאה בשום מקום אחר, ומכאן המסקנה כי טשטוש הזהות הרוחנית הגיע עד כדי עבודה זרה. לאור מציאות קשה זו ניתן להבין את דברי התוכחה יוצאי הדופן בחריפותם שהגמרא במסכות יבמות¹⁴ מטיחה בבני תדמור: "שאוּל [הכוונה לגהנום] גבוה מתרמוד [תדמור], ומתגלגל משאוּל לתרמוד" [המתבוללים פסולי הייחוס מתגלגלים במדרון, משאוּל לתדמור], ליורדי גיהנום יש תקנה ואילו לפסול שלהם אין טהרה (עפ"י רש"י שם).

קריסת האימפריה הרומית

תיאור זה אינו אלא הקדמה לאירועים הסוערים והגורליים של שנת 260 למנינם. בשנה זו ניצבת ממלכת תדמור במרכזה של דרמה מדינית-פוליטית בעלת השלכות גורליות לעתיד העם היהודי. אנו עומדים בראשיתה של תקופת האמוראים, כמאתיים שנה אחרי חורבן בית המקדש השני, וכמאה שנים אחרי שמרד בר-כוכבא הסתיים בכשלון צורב. ארץ ישראל נתונה עדיין תחת מגף הברזל של קלגסי השלטון הרומאי הנתעב, אולם האימפריה הרומית עצמה נתונה בצרות צרורות. זוהי תקופה שאותה מכנים ההיסטוריונים 'חמישים שנות האנרכיה' – תקופת השפל העמוקה ביותר שידעה האימפריה מעודה (235-285 למנינם)¹⁹.

¹⁷ התדמורים עבדו לאלילים רבים. האליל הראשי היה האליל הבבלי "בל" (ע"י ישעיהו מו,א: "פָּרַע בַּל ק' הַס נְבוּ". וע"י בגמ' מגילה כה,ב ובסנהדרין (סג,ב). מתחתיו בהיריכה האלילית היו אליל השמש ואליל הירח. כמובן שאליל שיירות הדרכים לא נפקד ממבחר האלים הרבים.

¹⁸ דוגמה נוספת: על משקוף של מבנה (משערים שהיה בית כנסת) נמצאה חקוקה באבן פ' "שמע ישראל", על המזוזה נמצאו ברכות שונות מס' דברים. כמובן שלא כדברי חז"ל בתושבע"פ.

¹⁹ מקובל להתחיל את שנות האנרכיה מרציחתו של הקיסר אלכסנדר סבירוס (235) ועד קיסרותו של דיוקלטיאנוס (285), הנזכר רבות במדרשים. יתכן שר' אבא האומר בפסיקתא (סח): תהו ובהו משמשים ברומא, מכון לשנים הללו דווקא.

ברומא שוררת אנדרלמוסיה גמורה – השלטון המרכזי מתפורר, ושורה של קיסרים חלשים עולים בזה אחר זה לכס השלטון. רובם נרצחים או נהרגים תוך כדי קרב, בלי שיצליחו לייצב את מעמדם. העשירים מגבירים את לחצם על השכבות החלשות, ובתגובה פורץ מרד בשורות הצבא הרומאי. במערב האימפריה

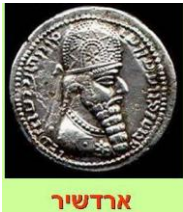
הרומית פולשים השבטים הגרמאנים והברברים, שזורעים הרס וחורבן וחודרים עד לרומא עצמה. הם קורעים מהאימפריה את אזור גליה, ומקימים לבסוף שלטון עצמאי שם. שבטים פראיים אלו התקיימו בעיקר מציד וכן שוד וביזה. הם היו נדים ממקום למקום, ללא בתי קבע. אחד מההסטוריונים הרומאים היטיב לתאר את דמותם של שבטים אלו, כפי שנראו בעיני העם הרומאי: לכולם אותו מבנה גוף ואותן תכונות, עינים כחולות אכזריות, גוף גבה קומה, כאילו נוצרו למלחמה... בימי שלום כשאינם עוסקים בקרב, הם מבלים את זמנם בציד, ויותר מכך בבטלה, ומרבים באכילה ושינה.²⁰ אכזריותם

החזיתית של שבטי פרא אלו מתוארת כבר במדרש: "אל תתן ה' מאווי רשע... אל תיתן לעשיו הרשע מחשבות ליבו... מהו 'זממו אל תפק'? אמר לפניו: רבונו של עולם עשה זמם [רסן] לעשו הרשע שלא תהא לו נחת רוח שלימה [איום חיצוני שירסן את האימפריה הרומאית]. מה זמם עשה לו הקב"ה לעשו? אמר ר' חמא בר'

חנינה: אלו בני ברברייא ובני גרממיה, שאדומין [הרומאים] מתייראין מהן"²¹.

התפתחויות אלו מעוררות קורת רוח בקרב היהודים הרואים בכך את ראשית הנקמה המיוחלת באימפריה האכזרית שהחריבה את בית המקדש. כפי שאומרת הגמרא המפורסמת שבמסכת מגילה: "אמר יעקב לפני הקדוש ברוך הוא: רבונו של עולם, אל תתן לעשו הרשע תאות לבו. זממו אל תפק - זו גרממיה [הגר] א: גרמניא] של אדום, שאלמלי הן (אילו לא היו פראים אלו) - [היו] יוצאין (הכונה לרומאים) ומחריבין כל העולם כולו". בהמשך מתארת הגמ' את האנרכיה ששוררת ברומא ("ומיטרדי לאוקמי מלכא"), כתוצאה מהמלחמות הממושכות שבין השבטים הגרמאנים המפוצלים לחזילות הרומאים.²²

ארדשיר

אולם נקודת השפל הנמוכה ביותר של האימפריה הרומאית עדיין לפנייה. בעוד הרומאים יורדים מדחי לדחי, גבר כוחה של האימפריה הפרסית שממזרח לנהר הפרת. על כס המלוכה בפרס עולה מלך חדש, ארדשיר שמו, הוא משתלט על מלכות הפרתים.²³

²⁰ הרומאים ניסו להגן על עצמם ע"י חומה חזקה שהקיפה את רומא, בחז"ל היא קרויה "שורא דרומי" (עי' חולין נט,ב).

²¹ בראשית רבה (פ' עה).

²² מגילה (א,א-ו,ב): "ואמר רבי יצחק: מאי דכתיב (תהלים ק"מ, ט') 'אל תתן ה' מאווי רשע זממו אל תפק ירמו סלה'. אמר יעקב לפני הקדוש ברוך הוא: רבונו של עולם, אל תתן לעשו הרשע תאות לבו. זממו אל תפק - זו גרממיה של אדום, שאלמלי הן יוצאין מחריבין כל העולם כולו. ואמר רבי חמא בר חנינא: תלת מאה קטירי תגא איכא בגרממיה של אדום, ותלת מאה ושיתין וחמשה מרזבני איכא ברומי. ובכל יומא נפקי הני לאפי הני ומקטיל חד מינייהו, ומיטרדי לאוקמי מלכא". הגר"א והיעב"ץ מציינים שהכונה לגרמניה, והיעב"ץ מוסיף: של ימינו. אמנם יש להדגיש: ההסבר הנכון בגמ', שהרומאים הם המסוגלים להרוס את כל העולם, אולם פראותם של השבטים הגרמנים המפוצלים כשבראשם מלכים קטנים (קטירי תגא) הם המעצור (הרסן) בפני עוצמתה הצבאית של רומא, הרוצה להשתלט על כל העולם. ועי"ש במגילה בהערת בעל הדקדוקי סופרים (הע' מ). בגמ' (יבמות סג,ב) נזכר בהקשר לפראותם, שהיו מהלכים עירומים בשוק.

²³ "ארדשיר" הפרסי השתלט על בית המלוכה הפרתי, בראשות "ארטבן" ידידו של ראש אמוראי בבל - רב. רב נצטער מאוד על מותו עד שאמר "נתפרדה החבילה" (ע"ז י,א ועיין להלן: סדר ארועים כרונולוגי). רב שראה את המהפך שהביא בתחילה לגזרות ה"חברים" - כהני הדת הפרסית, סובר שעתידיה פרס ליפול ביד רומא, אך רוב חכמי ישראל סברו אחרת, שרומי תיפול בידי פרס (עי' מחלוקת בגמ' גיטין יז,ב ובתוס' ד"ה הא). "ארדשיר" בנה עיר על שמו (בגמ': "בי ארדשיר") בגדה המערבית של נהר החידקל, מול העיר אקטיספון. ערים אלו היו מחוברות בעירוב תחומין בימי רבא (ערובין נז,ב ועי' גיטין ו,א).

ומקים שושלת מלכים חדשה (השושלת הסאסאנית). מלכי פרס החדשים שואפים לחדש את ימי הזוהר של מלכי פרס הכובשים הגדולים, כורש ודריוש. הם דורשים מהרומאים להחזיר את השטחים שהיו בשליטתם בימים עברו, ומשלא נענו הם פותחים במסעות כיבוש. לאחר סידרה של קרבות נוחלים הרומאים תבוסה קשה. הפרסים מחזירים לשליטתם את אזור "בין הנהרות" ואת ארמניה. אך עדיין הגרוע מכל ביחס לרומאים צפוי להגיע.

שמואל ו"שבור מלכא"

על כס המלוכה בקטסיפון²⁴ בירת פרס עולה מלך חדש, בן שושלת מלכים צעירה ורעננה, בשם שהאפור הראשון. הז"ל מכנים אותו "שבור מלכא"²⁵. בפעם הראשונה בתולדותיה ניצבת רומא בפני מעצמה המשתווה לה בכוחה הצבאי ובשאיפות ההתפשטות שלה. לאחר שהפרסים שיחררו במהירות את המחוזות הרומאים שממזרח לפרת הם החלו ללטוש עין גם על יתר חלקיה של האימפריה הרומית המתפוררת ואכולת הרקב.

היהודים לא התייחסו להתפתחות זו בשוויון נפש. בניגוד לרומאים השנואים, נקטו עכשיו הפרסים בגישה אוהדת כלפי

היהודים. המלך "שבור הראשון" ריסן את הכמרים, החברים עובדי האש, שעד אז הרבו להציק ליהודים. אלו הם כהני הדת הפרסית, האמגושים שהיו מוציאים את המתים היהודים מקבריהם ומונעים מהם להדליק אש בימי אידיהם²⁶ (זוהי 'שעת הסכנה' המוזכרת בהקשר להלכות חנוכה²⁷). השפעת כהני הדת הקנאים בתחילת מלכות הסאסאנית (ימי ארדשיר) היתה חזקה, ופגעה גם בזכויות היהודים להתמנות למשרות ציבוריות²⁸, וכן

²⁴ עיר גדולה בגדה המזרחית של נהר החידקל, מול הערים "בי ארדשיר" ומחוזא שישבו בגדה המערבית. קטיספון וארדשיר שמשו שתיהן כערי בירה למלכות הסאסאנית. קטיספון שימשה גם כעיר מסחר גדולה, ובה קהילה יהודית גדולה (עי' ערובין נז, ב, גיטין ו, א, יומא י, א, ביצה לח, ב, יבמות קד, א).

²⁵ יש להבדיל באופן ברור בין "שבור הראשון" (מלכותו: 240-271 למנינם) ידידו של שמואל שהיה אוהב ישראל, לבין "שבור השני" שמלך יותר מ-70 שנה (303-380 למנינם), והומלך ע"י כהני הדת הפרסית בעודנו עובר בבטן אמו. בניגוד לאביו מלך זה לא היה אוהב ישראל ובימיו התגברו גזירות ה"חברים" עובדי האש. "שבור השני" הגלה יהודים מעריהם, הציק במיסים וארנוניות שונות (פסחים ה, ב, תענית כא, א) גרם למותו של רבה בבריחתו מפני צו מעצר, שהוצא נגדו על שפגע בהכנסת המלכות, כתוצאה מדרשותיו בהמון רב הבטל ממלאכה (ב"מ פו, א) ועוד. לעומת זאת אימו הנקראת "איפרא הורמיז" היתה רודפת צדקה ואוהבת יהודים (עי' זבחים קטז, ב, נדה כ, ב, א, ה, א).

²⁶ בגמ' (יבמות סג, ב) נזכר שגזרו ג' גזרות: א. לא לאכול בשר שהיטה. ב. מרחצאות. ג. מוציאים מתים מקבריהם. כששמע ר' יוחנן שה"חברים" הגיעו לבבל נפל כפוף מרוב צער, וכששמרו לו שהם מקבלים שוחד, וניתן לבטל את גזירותהם, נתרצה ושמח.

²⁷ שאילתות דרב אחאי (פרשת וארא שאילתא מב ד"ה ברם צריך): "ובמלכות פרסיים היו חברים שבהן מחזירים בכל בתי ישראל ומכבין את הנרות וחותרין את הגחלים ומוליכין אותן לבית האור שלהן שהוא ע"ז ולא היו עוזבים לא אש ולא גחלים שיוליכין בלילה חוץ מע"ז שלהן שהיא בית האור". ועיין מסכת שבת (מה, א). בממצאים הארכיאולוגיים שנמצאו בנקשי רוסתם נתברר שבראש כהני הדת הפרסים הקנאים עמד איש בשם קרטיר. באחת מכתובות הענק הוא מתפאר שעלה בידו להפיץ את פולחן הדת הפרסית "אהורא מזדא" בכל הממלכה והוא היכה בני דתות שונות בינהם, הוא מזכיר את היהודים. סופו אינו ידוע, ויש הטוענים שלבסוף חוסל ע"י "מרסה" בנו של "שבור הראשון", שמאס בכהני הדת הקנאים.

²⁸ תענית (כ, א): "וגם אני נתתי אתכם נבזים ושפלים" (מלאכי ב, ט), אמר רב יהודה: לברכה, דלא מוקמי מינן לא רישי נהרי ולא גזיריפטי".

בסמכות בתי הדין היהודיים²⁹. את המצב הזה שינה המלך "שבור הראשון", שהיה אוהד ליהודים. "שבור הראשון" נודע בהערצתו המופלגת לאמורא שמואל ובקשריו הטובים עימו, קשרים אלו מתוארים במקומות שונים בחז"ל. שמואל הוזמן באופן אישי להשתתף בהגיגותיו של המלך, ואף הפליא בזריזות ידיו בלהטוטי זריקת כוסות יין כדי לשמחו³⁰. כאשר המלך חלם חלומות מיוחדים הוא ביקש משמואל שיסייע לו בפתרון, ומסופר שפעם ביקש משמואל שיגלה לו מראש איזה חלום הוא צפוי לחלום בלילה. שמואל בחכמתו ענה לו כי יחלום על כך שנשבה ביד הרומאים, והם מעבידים אותו בטחינת גרעיני תמרים (המאכל הלאומי באזור בבל). ואכן לאחר שהמלך הרהר רבות בענין, הופיע חלום זה כדברי שמואל³¹. רמז עבה לחששותיו של שבור במלחמותיו נגד הרומאים. חכמים שיבחו את "שבור" על כך שנתן כסף לעניים³², והוא אף התרברב בכך שמעולם לא הרג יהודי לחינם³³.

אצל היהודים התעוררה ציפיה שמלך החסד הזה יביס את האימפריה הרומאית וישחרר את ירושלים. קיוו שהוא ילך בדרכו של כורש, מלכה הקדום של פרס שהעניק ליהודים רשות לבנות מחדש את בית המקדש. רמז לציפיות אלו ניתן למצוא בדברי חז"ל המזכירים שיחות בענייני המשיח שהתקיימו בין שמואל לשבור מלכא³⁴. גם לארץ ישראל הגיע שיש לו קשרים מצוינים עם חכמי תקוות גדולות. עוד מימי רבי היה כלל בידי חכמי ישראל: "אם בארץ ישראל, צפה לרגליו של "עתידה רומי שתיפול ביד הגיעה שעת הכושר לקיום נבואה הצבא הפרסי פולש אל עברו ומכניע את הצבא הרומאי בסדרה

²⁹ עי' ב"ק (ק"ז, א) שר' כהנא ביצע דין רודף, וע"כ אמר לו רב: "כהנא, עד האידנא הוו יוונאי דלא קפדי אשפיכות דמים, והשתא פרסאי איכא דקפדו אשפיכות דמים ואמרי מרדין מרדין, קום סק לארעא דישראל. הפרתים מכונים "יוונאי", כפה"נ בגלל שהשתלטו על השלטון הסלוקי והושפעו רבות מדתם (ועי' קידושין עב, א).

³⁰ סוכה (נג, א): "לוי הוה מטייל קמיה דרבי בתמני סכיני. שמואל קמיה שבור מלכא בתמניא מזגי חמרא".

³¹ ברכות (נו, א): "אמר ליה שבור מלכא לשמואל: אמריתו דחכמיתו טובא, אימא לי מאי חזינא בחלמאי! אמר ליה: חזית דאתו רומאי ושבו לך, וטחני בכך קשייתא ברחייתא דדהבא. הרהר כוליה יומא ולאורתא חזא".

³² ב"מ (עב, ב): "מאי לחונן דלים? - אמר רב: כגון שבור מלכא".

³³ מו"ק (כו, א): "ומי קטל שבור מלכא יהודאי? והא אמר ליה שבור מלכא לשמואל; תיתי לי, דלא קטלי יהודי מעולם - התם אינהו גרמי לנפשייהו. דאמר רבי אמי: לקל יתירי דמזיגת קסרי פקע שורא דלודקיא. (לקול כינורות הלוחמים, המסייעים לרומאים, נבקעה חומת לודקיא). הכונה לקיסרי של קפטוקיה (אזור תורכיה). ארוע זה התרחש במסע הכיבושים השני של "שבור הראשון" (252 למנינם). בירושלמי (שביעית ט, ה) מובא שהפליטים היהודים ששרדו מקרבות אלו ברחו לצפורי, ונתקבלו בקרירות רבה, (כפה"נ על כך שעזרו לרומאים). הם באו להתלונן לר' אמי ע"כ שלא שאלו לשלומם ולא עזרו להם, ושאלוהו כיצד יתנהגו בשעת הביעור בגלל עניותם, עי"ש מה שהציע להם.

³⁴ סנהדרין (צח, א): "אמר ליה שבור מלכא לשמואל: אמריתו, משיח על חמרא אתי, אישדר ליה סוסיא ברקא דאית לי! - אמר ליה: מי אית לך בר חיור גווני? "

³⁵ יומא (י, א): "אמר רבי יהושע בן לוי אמר רבי: עתידה רומי שתפול ביד פרס, שנאמר (ירמיהו מט) לכן שמעו עצת ה' אשר יעץ [אל] אדום ומחשבותיו... אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן משום רבי יהודה ברבי אלעאי: עתידה רומי שתפול ביד פרס. קל וחומר; ומה מקדש ראשון שבנאוהו בני שם והחריבוהו כשדיים - נפלו כשדיים ביד פרסיים, מקדש שני שבנאוהו פרסיים והחריבוהו רומיים - אינו דין שיפלו רומיים ביד פרסים? אמר רב: עתידה פרס שתפול ביד רומי. אמרו ליה רב כהנא ורב אסי לרב: בנויי ביד סתורי? אמר להו אין, גזירת מלך היא. ... אמנם רב חולק על כך אך לכאורה רוב החכמים חלקו עליו.

מתארים את עוצמת הצבא הפרסי המנצח בתיאור: חומת העיר חומץ (חומס - עיר מימשל בסוריה, צפונית לדמשק) נפלה מקול חיילי פרס³⁶. השיא מגיע במהלך מסע הכיבושים השלישי של שבור³⁷, בעיר אדסה בסמוך לאזור טורקיה. הפרסים מנצחים שוב את הרומאים והפעם לוקחים שלל מדהים - את הקיסר הרומאי וולריינוס בכבודו ובעצמו, אותו הם מצעידים לפרס ומוציאים אותו להורג. המוראל במחנה הרומאי יורד לשפל המדרגה. הפרסים חוגגים את נצחונם בטקסים ותהלוכות ניצחון³⁸, ובקרב היהודים ניצחת התקווה אולי עכשיו, סוף סוף, קרב ובא מועד חיסולה של מלכות אדום הרשעה.

היהודי המתבולל מציל את רומי מקריסה

ברגע גורלי זה צץ לפתע כוח שלישי שנוכחותו לא הורגשה עד אז - ממלכת תדמור. כממלכת גבול השוכנת בין גבולותיה של פרס לאימפריה הרומאית (למרות שרישמית הייתה חלק מהאימפריה הרומאית) נהנו התדמורים משני העולמות. הם ניצלו את מעמדם כלשון מאזניים כדי לסחוט הטבות והבטחות מהשלטון הרומאי החלש שחיפש נואשות אחר כל קורטוב תמיכה, בפרט באזור הספר העומד מול הצבא הפרסי האדיר ההולך ומתקרב.

מסתבר שבקרב היהודים הייתה ציפייה שהתדמורים יזכרו בשעה גורלית זו בזיקתם הקדומה לעם ישראל, ויצטרפו לכוחות הנלחמים ברומא. היה מקום לקוות שגם היהודים המתבוללים המעורים בקרב צמרת השלטון התדמורית יבינו את גודל השעה, ולכל הפחות ימנעו מהושטת סיוע לאויב הרומאי. אלא שלתושבי תדמור היה חשבון אחר. מלך תדמור באותה העת נקרא בשם אודינת, ובלשון חז"ל במספר מקומות: 'בר נצר' (או בר נצור) על שם אבי המשפחה "נצור"³⁹. מה שליט אכזר זה מתואר בגמרא כמי שהיה 'חצי מלך - חצי ליסטים'⁴⁰. מה שמפתיע במיוחד הוא ש"בר נצר" עצמו היה כנראה יהודי-למחצה⁴¹, ממשיך דרכם של התדמורים המתבוללים.

³⁶ ירושלמי ב"ב (פ"ג ה"ה): "שורא דחז מן, מן קול גורי פרסייא (החיילים הפרסיים) נפל".
³⁷ מסע זה התרחש בשנת 260 למנינם. עפ"י כתובות ענק החקוקות בסלע, שנמצאו בנקשי-רוסתם, מול קברי האחימנים (3 ק"מ מצפון לפרספוליס), מסיקים כי לשבור היו 3 מסעות: המסע הראשון (242-244) המסע השני לסוריה וסביבותיה (252), במסע זה נהרגו יהודים רבים שנלחמו יחד עם הרומאים כנגד הפרסים (ע"ל לעיל הערה 33).

³⁸ הפרסים חגגו את נצחונם הגדול על הרומאים באופנים שונים, תחריתי ענק החקוקים בסלע (ע"ל הערה לעיל) מראים את "שבור מלכא" רוכב על סוסו כשמתחת לפרסותיו שוכב קיסר רומאי (כפה"נ גורדינוס שנהרג במסע הראשון), קיסר נוסף כורע לפניו (כפה"נ הקיסר פיליפוס הערבי) וקיסר נוסף תפוש בידיו (כפה"נ ואלרינוס שהוצא אח"כ להורג). הפרסים הטביעו מטבעות לכבוד הנצחון, ואף קיימו טקסים מיוחדים לכבוד זה. ברחבי הממלכה הפרסית נפוצו כלים מקושטים בדמותו של שבור מכניע את הרומאים. אין ספק שנצחון זה הגיע למרחבי הפזורה היהודית, שתלו תקות רבות במלך זה.

³⁹ בגמרא בכתובות (נא, ב) הנוסח: "בן נצר". בירושלמי (תרומות פ"ה ה"ז) ובמדרש "בר נצור". בכתובות שנמצאו בתדמור נקראים גם בני משפחותו ע"ש אבי המשפחה "בר נצור". אודינת שימש כשליט של תדמור בהרשאת הרומאים עוד קודם לכן, וזכה לתואר קונסול. בכתובת מסויימת הוא נקרא: ספטמיוס אודינת נהורא הפטיקא "מרן", התואר מרן מציין שליט בלעדי.

⁴⁰ כתובות (נא, ב): "ת"ר: שבויי מלכות - הרי הן כשבויין, גנובי ליסטות - אינן כשבויין. והתניא איפכא! מלכות אמלכות לא קשיא: הא במלכות אחשורוש, הא במלכות בן נצר; ליסטות אליסטות לא קשיא: הא בבן נצר, הא בליסטים דעלמא. ובן נצר, התם קרי ליה מלך, והכא קרי ליה ליסטים? אין, גבי אחשורוש ליסטים הוא, גבי ליסטים דעלמא מלך הוא".

הגדרת הגמרא ל"בן נצר": "גבי אחשורוש ליסטים הוא, גבי ליסטים דעלמא מלך הוא", ממחישה באופן מצויין את המצב שנוצר, במצב רגיל כשהאימפריה הרומאית הייתה שליטת האיזור, "בר נצר" השליט הפראי לא היה מקבל בשם אופן תואר קיסר (מלך), אמנם כשרומא נחלשה והיתה זקוקה לכל קורטוב של עזרה הפך גם הארכיליסטים למלך רישמי.

אותו 'ארכי-ליסטים' הגיע למסקנה כי מוטב לו להיות שליט חזק באימפריה חלשה (רומא), מאשר להיות שליט חזק באימפריה חזקה עוד יותר (פרס). מסיבה זו החליטו התדמורים לחבור למחנה הרומאי החלש והמובס. יתכן שגם שיקולים כלכליים בשליטה על שווקי המסחר מול פרס הצטרפו להחלטה זו⁴². בר נצר גייס את יחידות הקשתים הטובות בעולם, ויצא למתקפת פתע אל עומק השטח הפרסי. הוא אוזר אומץ ומתקיף את בירת המלכות הפרסית קטסיפון²³. המלך שבור נאלץ לקטוע בפתאומיות את תוכניות המלחמה שלו נגד הרומאים, ולשוב בבהילות לפרס כדי להתמודד מול החזית החדשה שנפתחה לפתע מבית.

היהודים ניסו בכל כוחם לעזור למערכת ההגנה הפרסית לחסום את שכירי החרב- "גדודי השודדים" של בר נצר, אך לשווא. בזה אחר זה מחריב בר נצר את הערים: נציבין, נהרדעא וקטספון. ישיבת נהרדעא המפורסמת שבראשה עמד שמואל, שנפטר קצת קודם לכן, נחרבת כליל⁴³. האמוראים המפורסמים שפעלו באותם הערים - רב נחמן, רבה ותלמידי הישיבה - נסו על נפשם⁴⁴ מאימתו של "מלך השודדים" הזורע הרס ושולל שלל, כולם בורחים במהירות לעיירות אחרות. בנהרדעא מצליח "פפא בר נצר"⁴⁵ לקחת בשבי אף יהודים, בתוכם גם את בנותיו של שמואל⁴⁶. השבויים הרבים שנפלו בידי התדמורים נלקחים לארץ ישראל, מתוך ידיעה שיהודי הארץ יעשו כל מאמץ כדי לפדותם מהשבי. בנות שמואל אכן נפדות, ונישאות לקרוב משפחתן - ר' שמעון בר אבא⁴⁷. בר נצר עצמו זוכה להערכה רבה בקרב הרומאים, ואף סוחט מהקיסר החלש גלינוס תואר של שליט המזרח. הארכי- ליסטים הופך לפתע, באנרכיה הרומית לשליט מכובד.

⁴¹ בראשית רבה (פ' ע"ה): "הצילני נא מיד אחי מיד עשו" - מיד אחי שבא אלי מכוחו של עשו. הה"ד: 'מסתכל הוית בקרנייא וארו קרן אחרי זעירא סלקת ביניהון' (דניאל ז', ח') - זה בן נצר. (עפ"י גירסת מהדורת תיאודור ומדרש שכל טוב. במהדורת וילנא הנוסח שונה, ואינו מובן).

⁴² יש הטוענים כי השתלטות הפרסים על כרך "מישן" שתחילה היתה מדינה עצמאית, פגעה ברוחיה המסחריים של תדמור, משיירות המסחר שעברו שם. גם מהגמרא (יבמות י"ב, א) משמע שהיתה השפעה גדולה לתדמור על מישן (ועיין הערה 14).

⁴³ בנהרדעא שהה בדרך קבע חיל מצב פרסי. דרך עיר ספר זו, חלפו צבאות שונים במהלך הדורות. העיר שוקמה בתקופה מאוחרת יותר, וכן הקהילה היהודית שבראשה עמד ר' נחמן הדיין.

⁴⁴ אגרת ר' שרירא גאון. יש שכתבו שרב יהודה הקים את ישיבת פומפדיא אחרי הריסת נהרדעא, וכן ר' ששת עבר לשלחי בעקבות הנ"ל, אך משמעות דברי רש"ג שם אינם כך. אלא לאחר פטירת שמואל המשיכו תלמידיו ר' נחמן בנהרדעא, רב יהודה בפומפדיא, ורב ששת בשלחי, לאחר הריסת העיר ע"י בר נצר ברחו רבה ור' נחמן לשכנציב ולשלחי ואח"כ למחוזא, משום שזה מכבר היו שם ת"ח רבים בראשותו של רב יוסף.

⁴⁵ המקום היחיד בו נזכר בר נצר בשם זה- פפא, הוא באגרת ר' שרירא גאון, יש הטוענים כי אין זה "בר נצר"-אודינת הידוע, אלא קרוב משפחתו שפעל תחת חסותו, ואין דבריהם נראים.

⁴⁶ כתובות (כג,א): "הני שבוייתא דאתיין לנהרדעא אותיב אבוה דשמואל נטורי בהדיהו אמר ליה שמואל ועד האינדנא מאן נטרינהו אמר ליה אילו בנתך הוויין מי הוית מזלזל בהו כולי האי הואי כשגגה שיוצא מלפני השליט ואישתביין בנתיה דמר שמואל ואסקינהו לארעא דישראל אוקמן לשבויינהו מאבראי ועיילי לבי מדרשא דר' חנינא הא אמרה נשביתי וטהורה אני והא אמרה נשביתי וטהורה אני שרינהו סוף עול אתו שבויינהו אמר רבי חנינא בנן דמוריין אינון איגלאי מילתא דבנתיה דמר שמואל הוויין אמר ליה רבי חנינא לרב שמן בר אבא פוק איטפל בקרובותיך. וכן ירושלמי כתובות (ב,י): "אתא עובדא קומי אבא בר בא ולוי ושמואל אמר ומסרו להן עדים ניסקון לארעא דישראל אמר ליה ומה נעשה לימים הראשונים שנתייחדו אמר ליה אבא בר בא אילו הוינן בנתך כן הייתה אומר ואישתביין בנתיה דשמואל כשגגה שיוצא מלפני השליט כד סלקון להכא סלקון שביין עמהון עלין קומי רבי חנינא אוקימן שביין מלבר אמר ליה נשבינו וטהורות אנו והתירן מן דנפקן שלחון שביין עלין אמר ניכרות אילו שבנות חכם הן מן דאיתודעין מאן הוויין אמרין לשמעון בר בא איטפל בקריבתך נסב לקדמיתא ומיתת לתנינא ומיתת למה בגין דשקרין חס ושלום לא שקרון אלא מן חטאת דחנניה בן אחי רבי יהושע שעיבר את השנה בחוצה לארץ".

⁴⁷ בבלי הוא קרוי: "ר' שמן בר אבא". ע"ש בירושלמי שלבסוף מתו שתיהן, ועל חטאו של שמואל.

מעבר לנזק העצום בנפש וברכוש שעולל "בר נצר" ליהודים, הצליחו פשיטותיו ההרסניות לפגוע קשות בכוח הלחימה של הצבא הפרסי. התדמורים בלמו את פרס ובכך הצילו את רומא מקריסה. פעולתם של התדמורים איפשרה לרומאים להחליף כוח ולהתאושש מהמשבר הקשה בו היו נתונים. עד מהרה הגיע למזרח הקיסר הרומאי החדש- אורלינוס, שהצליח לייצב את קו הגבול המזרחי ולשים קץ לאיום הפרסי. גם ברומא עצמה החל המצב הפוליטי להשתפר. לדאבון לב לאחר זמן אף עלה כוחה של הכנסייה הנוצרית⁴⁸, שאיחדה את אזרחי האימפריה תחת דת אחת ששינאת ישראל חרותה על דגלה. המשבר חלף. שעת הכושר לשחרור ירושלים מעול הרומאים הוחמצה.

מפח נפש נורא מורגש בקרב היהודים המזהים נכונה כי מי ששיבש את כוונותיו הטובות של "שבור מלכא" הוא שליט תדמור, היהודי המתבולל "בר נצר". רב יהודה ראש ישיבת פומפדיתא, תלמידם המובהק של רב ושמואל, זועק מכאב ומכריז: עתידים ישראל לעשות יום טוב כאשר תדמור תחרב⁴⁹. גם בארץ ישראל היה המצב בכי רע. התקפותיה של מלכות פרס על האימפריה הרומית הביאו לתיגבור מערכת ההגנה המזרחית הרומית. כלכלת הצבא הרומאי הוטלה על האוכלוסיה, וכן ציוד החיילים ואכסנתם. כתוצאה מהמצב הרעוע, משמעת החיילים הלכה ופחתה, הם חמסו ועשקו את תושבי א"י והסביבה, וגרמו לדילדול היישוב היהודי. עם כיבוש א"י בידי צבאות תדמור, גברו מעשי העושק והביזה מצד גייסות הרומאים ותומכיהם התדמורים. רבי יוחנן ראש אמוראי א"י, קם ומכריז: אשרי מי שרואה במפלתה של תדמור⁵⁰. אולם הכאב הגדול ביותר היה על כך, שטשטוש התחומין הגדול של בני תדמור גרם להם להעדיף את האינטרס האישי על פני טובת בני עמם היהודים. לא פלא שעל אותו בר נצר, היהודי-למחצה שהציל את האימפריה הרומית מכיליון, דרשו חז"ל: "הצילני נא מיד אחי מיד עשיו – מיד אחי שבא אלי מכוחו של עשיו".

סופה המר של תדמור

זכה רבי יוחנן ועוד בימי חייו התקיימה תפילתו לראות במפלתה של תדמור⁵¹. הרומאים אומנם הכירו לבר נצר טובה על עזרתו הרבה והעניקו לו את התואר 'שליט בלעדי של ארצות המזרח'. אולם עד מהרה נרצח השליט הזה בידי מתנקש אלמוני⁵², ושרביט ההנהגה עבר לידי אשתו, המלכה זינוביה. על פי מקורות התקופה שבחלקם מכנים אותה המלכה "היהודיה", יתכן שאף היא היתה יהודיה מתבוללת⁵³. מלכה זו מתוארת כאשה משכילה נמרצת ובעלת שאר רוח. העושר הרב לו זכתה והבשמים היוקרתיים בהם השתמשה בבית מלכותה, מתוארים בגמרא כשרידים לעומת העושר של ירושלים בתקופת בית המקדש⁵⁴.

⁴⁸ ע"י גם שיר למעלות ג, התרמודאים וזיקתם לחג חנוכה.

⁴⁹ יבמות (יז,א): " יתיב רב יוסף אחוריה דרב כהנא ויתיב רב כהנא קמיה דרב יהודה, ויתיב וקאמר: עתידין ישראל דעבדי יומא טבא כי חרבי תרמוד. והא חריב! ההיא - תמוד הוא. רב אשי אמר: היינו תרמוד היינו תמוד, אכפולי הוא דמכפל, חריב מהאי גיסא אותיב מהאי גיסא, ואי חריב מהאי גיסא אותיב מהאי גיסא". מדברי הגמרא עולה שכוונת רב יהודה היתה לעשות יו"ט רק כאשר תדמור תחרב לחלוטין שהרי בימיו כבר נחרבה תדמור (272 למנינם – ע"י להלן סדר ארועים כרונולוגי) דבר זה ארע רק קרוב ל-400 שנים אח"כ, בעת הכיבוש הערבי (שלטון החליפים- 640 למנינם בערך), שתדמור הפכה לעיר רפאים.

⁵⁰ איכה רבה (ב,ד), ע"י לעיל הערה 6.

⁵¹ ר' יוחנן נפטר בשנת ד"א לט (279 למנינם), כ-7 שנים לאחר חורבן תדמור.

⁵² לא ברור מי עמד מאחורי הרצח, יש הטוענים שהקיסר הרומי גלינוס עמד מאחורי זה או מושל ערביא, ויש הטוענים שאחד מבני משפחתו (יתכן שזו כוונת הירושלמי שיובא להלן הערה 55) או אשתו תיכננו זאת.

⁵³ מקורות שונים (בעיקר נוצריים) כותבים בפשטות שהיתה יהודיה, כל זה כמובן לפי השקפתם, אמנם יתכן שהיתה מאותם יהודים מתבוללים או גרים, שכשרותם שנוייה במחלוקת בגמרא (ע"י לעיל הערה 11). בכתובות תדמוריות היא מכונה: המלכה הנאורה הצדקנית.

⁵⁴ שבת (סג, א): " עצי ירושלים של קינמון היו, ובשעה שהיו מסיקין מהן ריחן נודף בכל ארץ ישראל. ומשחרבה ירושלים נגנזו, ולא נשתיר אלא כשעורה, ומשתכח בגזאי דצימצמאי מלכתא". המהר"ץ חיות (שם) כותב שנראה

ביחס למלכה זו היה לחז"ל דעה חיובית יותר. מסופר בירושלמי מסכת תרומות על סיעתא דשמיא שהיתה לאמוראים רבי אימי ורבי שמואל, שהצליחו לשכנעה לשחרר את אחד החכמים - זעיר בר חיננא, שהתדמורים ביקשו להורגו⁵⁵. לאחר מסעי הכיבוש המוצלחים של בעלה שבנתיים נרצה, גדלה שאיפתה של זינוביה להנתק מהמרות הרומאית ולייסד ממלכה עצמאית. התדמורים חיכו לשעת הכושר בה יוכלו לבטא את עוצמתם ועושרם. בכספם הרב הגדילו התדמורים את צבא שכירי החרב, וכבשו את כל סוריה (א"י בכללה), ולאחר מכן את מצרים ו"אסיה הקטנה" המזרחית. זינוביה הקימה ממלכה עצמאית, וביטלה את החוזה עם רומא. היא אף הטביעה מטבעות מיוחדים עליהם מופיע

דיוקנה. אולם כאשר התחזק השלטון הרומאי, בראשותו של אורלינוס הוחלט לשים קץ לעצמאותה של תדמור. זינוביה נלכדה והובלה אחר כבוד לרומא. היא הוצגה בתהלוכת ניצחון כמלכה שבויה הכבולה בכבלי זהב, ולאחר מכן זכתה לשחרור וחיה כאזרחית פרטית. כעבור שנה התמרדו התדמורים שוב, וטבחו את חיל המצב הרומאי. הפעם דיכאו הרומאים את המרד ביד קשה והחריבו את העיר. תדמור לא התאוששה מהמכה הקשה, וממלכה עשירה הפכה להיות בסיס צבאי רומאי. עם הכיבוש הערבי הפכה תדמור לעיר רפאים. על חורבותיה המפוארים שכנו בדואים שבנו בתי חומר. בכך הגיע הקץ לממלכה זו ששמה נזכר לדראון עולם, והגיע היום המיוחל אליו ציפה רב יהודה: עתידים ישראל לעשות יום טוב כאשר תדמור תחרב⁴⁷.

תדמור: עולם הבלבול – שעת הדמדומים

מהו הלקח האקטואלי שניתן להפיק ממעשה זה? עיקר המאבק בחג החנוכה, לא היה נגד היוונים אלא נגד המתיוונים. מול החושך קל להלחם מכיוון שהוא מהווה יריב ברור ומגדר. הרבה יותר קשה להאבק נגד אור הדמדומים, זמן הטשטוש והבלבול שאינו יום ואינו לילה. ידוע כי תאונות דרכים רבות נגרמות בשעות הדמדומים, כאשר האור העמום מטשטש את הנוף ומקשה על ההסתכלות הצלולה. ערבוב התחומים ופגירת השמן הטהור מהווים איום גדול יותר מאשר החושך המוחלט. המתיוונים מסוכנים מהיוונים. אולי זו הסיבה שחז"ל קבעו את זמן הדלקת הנרות לשעת הדמדומים כאשר מעט אור עדיין מבצבץ באופק ולא כשהחושך בשיאו. זוהי שעת הסכנה הרוחנית העיקרית, בשעה זו יש להדליק את אור נרות החנוכה המסמלים את אור התורה. בני תדמור היו המתיוונים של תקופת רבי יוחנן, הקבוצה היהודית המתבוללת שטשטשה את התחומין עד כדי היסחפות גמורה אחר תרבות הגויים ובגיזה ביהדות. אולי זהו המסר הצפון בקביעתו של רבי יוחנן כי הדלקת נר חנוכה צריכה להימשך "עד דכליא רגלה דתרמודאי" -

שהכוונה למלכה זינוביה הנזכרת בירושלמי (תרומות, שם) ועי' מהרש"א בשם ערוך שנחק בכך. לכאורה יש סימוכין לפי' המהר"ץ חיות, מהידוע לנו ששיירות הבשמים היקרים בעולם עברו דרך תדמור, וצ"ע.

⁵⁵ ירושלמי תרומות (ה,ד): "זעיר בר חיננא איתציז בספסופא (נלכד במקום ששמו ספסופא), סלק רבי אימי ורבי שמואל מפיסה עלוי (הלכו לשחררו), אמרה להון זנביה מלכותא יליף הוא ברייכון עבד לכון ניסין, מעשיקין ביה (כשהיו עסוקים בענינו), עלל חד סרקי טעין חד ספסר אמר לון בהדא ספסירא קטל בר ניצור לאחוי, ואישתיזיב זעיר בר חיננא". יתכן שזעיר נתפס בעוון מרידה בתדמורים. בפשטות כשהגיע אותו סריקי (שם שבט ערבי ע"י ירושלמי יומא (ג,ו). בחז"ל זהו כינויו בד"כ לאנשים ריקים ופוחזים - ע"י גם תרגום יונתן שופטים ט,ז) והעיד שאחיו של זעיר בר חיננא נהרג ע"י בר נצר, שיחררה אותו המלכה זינוביה מרחמים. אך יש שפי' שניצל בגלל המהומה שנוצרה כאשר שמעו שאודינת נרצה ע"י אחיו (אך אין זה במשמעות הלשון כ"כ).

עד שתכלה רגלם של תרמודאים⁵⁶, עד שאור המנורה הטהורה ידחה את הערבוביה⁵⁷ והבלבול של אלו הלוטשים עין על תרבויות זרות ומבקשים לטשטש ולקעקע את יחודו של עם ישראל.

נספח: סדר ארועים כרונולוגי

היות שפרשיית תדמור אינה ידועה די צורכה בתולדות דברי הימים של עם ישראל. כמו כן קשורים אליה מאמרים רבים בדברי חז"ל, שמפיהם אנו חיים. ראינו לנכון לצרף נספח זה, העשוי להיות לעזר רב לתועלת המעינים.

- ♦ רב יורד מארץ ישראל לבבל – ג"א תתקעט (219 למנינם).
- ♦ ארדשיר הפרסי משתלט על המלכות הפרתית בראשות ארטבן. תחילת גזירות ה"חברים" – ג"א תתקפד (224 למנינם).
- ♦ מות המלך הפרתי ארטבן, ידידו של רב – ג"א תתקפו (226 למנינם).
- ♦ תחילת שנות האנרכיה ברומא, הקיסר אלכסנדר סיברוס נרצח – ג"א תתקצה (235 למנינם) ¹⁹.
- ♦ "שבור הראשון" (ידידו של שמואל) (עי' הערה 24) עולה למלכות, ומרסן את כהני הדת ה"חברים" – ד"א א (241 למנינם).
- ♦ פטירת רב ראש ישיבת סורא – ד"א ז (247 למנינם).
- ♦ מסע המלחמה השני של שבור הראשון, כיבוש: סוריה, קיליקיה, מזיגת קיסרי, והריגת 12,000 יהודים בה ³² – ד"א יב (252 למנינם).
- ♦ פטירת שמואל ראש ישיבת נהרדעא – ד"א יד (254 למנינם).
- ♦ פפא "בר נצר" ³⁸ התדמורי מחריב את נהרדעא ⁴³, שביית בנות שמואל ולקחתן לא"י ⁴⁵ – ד"א יט (259 למנינם).
- ♦ "שבור הראשון" מביס את הרומאים, שובה את הקיסר ולריאנוס וממיתו ³⁷ – ד"א כ (260 למנינם).
- ♦ בר נצר (אודינת) בולם את כיבושי שבור הראשון – ד"א כ (260 למנינם).
- ♦ בר נצר כובש שטחים נוספים, ומקבל תואר שליט המזרח ³⁹ – ד"א כד (264 למנינם).
- ♦ בר נצר ובנו נרצחים ⁵⁰, זנוביה אשתו ⁵¹ עולה לשלטון ⁵³ – ד"א כז (267 למנינם).
- ♦ זנוביה המלכה מורדת ברומא ונלקחת בשבי – ד"א לא – לב (271-272 למנינם).
- ♦ מות "שבור הראשון", התגברות גזרות כהני הדת הפרסית ²⁴ – ד"א לב (272 למנינם).
- ♦ החרבת תדמור והפיכתה לבסיס צבא רומאי – ד"א לג (273 למנינם).
- ♦ פטירת רבי יוחנן ראש הישיבה בטבריה – ד"א לט (279 למנינם).

⁵⁶ ר' יוחנן הוא כמובן בעל המאמר: אשריו כל מי שרואה במפלתה של תדמור, ובדעתו גם נחלקו מה דינם של גרי תדמור הבעייתים (יבמות טז,א). אין ספק שהמאמרים הקשים של ר' יוחנן על התדמורים, מהיום הד חזק לארועים הדרמטיים שהתרחשו באותה העת. פרשיה זו לא נודעה בין החוקרים, ולדוגמה, הארכיאולוג א.ל. סוקניק שביקר בחורבות תדמור לצורכי מחקר, כותב שכאשר סיים את ביקורו לעת ינטו צללי ערב, נזכר במדרש (עי' לעיל): אשריו של מי שהוא רואה במפלה של תדמור – אך הוא ראה בעיניו "אולם מאושר לא הייתי". דבריו אלו נובעים מחוסר הבנה בנזק הרוחני שגרמו תדמורים אלו לעם ישראל, וכמובן גם מחוסר ידע הסטורי כמ"ש במאמר זה.

⁵⁷ עי' גם שם משמואל (פ' מקץ – חנוכה): "ויש לומר שרמזו ז"ל עד דכליא ריגלא דתרמודאי שם אומה מלקטי עצים. דהנה כתיב (דה"י ב' ח') בשלמה המלך ויבן את תדמור במדבר וברש"י שם שבמלכים (א' ט') תמור כתיב ותרמוד קרינו, וזה ששנינו ביבמות (ט"ז). ר' יוחנן וסביא דאמרי תרוניהו אין מקבלים גרים מן התרמודים, ובב"ר (פ' נ"ו ס"י י"ט) וירש זרעך את שער אויביו ר' אומר זו תרמוד אשרי כל מי שרואה במפלתה של תרמוד, שהיתה שותפת בשני חרבנות וכו', ועכ"פ היא [תדמור] מכון משכן חיצונים וכוחות רעים... והנה זמן נר חנוכה הוא דוקא בעוד התרמודים סובבים בשוק, ועד דכליא ריגלא דתרמודאי, "רגלי" הוא תכלית החיצוניות והפחיתות, והנה הוא חיצוניות שבחיצוניות ופחיתות שבפחיתות, ודוקא אז הוא זמן נר חנוכה..."

- ◆ סוף שנות האנרכיה 19 , מלכות הקיסר דיוקלטיאנוס – ד"א מה (285 למנינם).
- ◆ פטירת רב יהודה ראש ישיבת פומפדיתא – ד"א נט (299 למנינם).
- ◆ כיבוש סוריה בימי החליפים. תדמור הופכת לעיר רפאים 47 – ד"א ת בערך (640 למנינם).